

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ İNNOVATİV PROBLEMLƏRİ

İxtisas: 5308.01 – “Ümumi iqtisadiyyat”

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Abbas Elçin oğlu Musayev**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Naxçıvan – 2025

Dissertasiya işi Naxçıvan Dövlət Universitetinin "İqtisadiyyat və marketing" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: İqtisad elmləri doktoru, professor
Əli Qənbərəli oğlu Əlirzayev

Rəsmi opponentlər: İqtisad elmləri doktoru, professor
Pəri Əmirəhməd qızı Həsənova

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Müslüm Əli oğlu Cabbarzadə

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İlhamə Məhəmmədnəbi qızı Mahmudova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Naxçıvan Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 4.24 Birdəfəlik dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

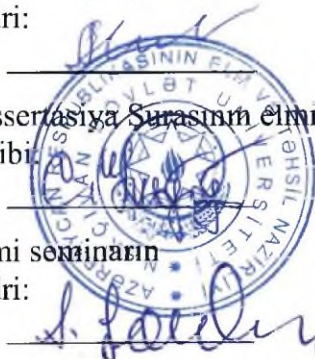
İqtisad elmləri doktoru, professor
Ağarza Ağahəsən oğlu Rüstəmov

Dissertasiya Şurasının elmi
katibi:

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Cavadxan Yusif oğlu Qasımov

Elmi seminarın
sədri:

İqtisad elmləri doktoru, professor
Sadiq Vəli oğlu Salahov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. İqtisadi və sosial inkişafın nəzəri-metodoloji əsasları və onun respublika, region səviyyəsində təşkili elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir şəraitdə dünyəvilik və yerli tələbatların uzlaşması, qarşılıqlı əlaqəsi və integral effekti baxımından da regionlarda sahibkarlığın inkişafının innovativ problemlərinə həsr olunan tədqiqat aktuallığı ilə səciyyələnir. Dünya standartlarına uyğun əhali rifahının yüksəldilməsi bu sahədə geniş imkanlar yaratmaq və onlardan istifadə etmək texnologiyalarını, eləcə də elmi innovasiyalı tədbirlərin hazırlanması və istifadəsi yollarını tələb edir.

Hər bir ölkənin iqtisadi və sosial inkişafı, həmin ölkənin iqtisadi potensialı onun iqtisadi dövrüyyəyə cəlb edilmə intensivliyi və idarəetmə bacarığından asılıdır. Bu baxımından innovasiyalı yanaşma həm struktur dəyişmələri, həm də tənzimlənən siyasətin formalaşma istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Sahibkarlıq müasir iqtisadi sistemin mexanizmi və sosial-iqtisadi inkişafın amili kimi nəzəri və metodoloji tədqiqat obyektidir. Bu obyektin kompleks və sistemli tədqiqi, onun perspektiv inkişaf strategiyasının əsaslandırılması elmi biliklər, çevik və adekvat iqtisadi siyasət, sosial himayəçilik bilikləri və yanaşmaları tələb edir.

Innovasiya və sahibkarlıq anlayışları bir-biri ilə yaxın olan anlayışlardır. Müasir bazar iqtisadiyyatı və qloballaşma şəraitində rəqabətə davamlılıq üçün sahibkarlar yenilikçi olmalıdırlar. Makro səviyyədə baxıldıqda, iqtisadi artıma və inkişafa nail olmaq istəyən ölkələr sahibkarlıqda innovasiyaları dəstəkləməkdən əlavə, sahibkarlıq və innovasiya mədəniyyəti yaratmalıdırlar.

Məşğulluğun, texniki tərəqqinin, davamlı iqtisadi artımın və innovasiyanın əsas mənbəyi kimi qəbul edilən sahibkarlıq ölkələr və hətta eyni ölkənin regionları üzrə səviyyə və tip olaraq əhəmiyyətli

şəkildə fərqlənir. Ümumilli lider Heydər Əliyev sahibkarlarla görüşdə demişdir: *“Biz Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafını bilavasitə sahibkarlıqla, onun inkişafı ilə bağlayırıq və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün bundan sonra lazım olan tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə məşğul olacağıq”*¹. Sahibkarlıq fəaliyyətinin ümumölkə miqyası ilə yanaşı, regional müstəvidə prioritet istiqmətlərinin tədqiqata cəlb olunması özünəməxsus əhəmiyyət daşımaqdadır. Bütün bunlar tədqiqat işinin aktuallığını özündə ehtiva edir.

İqtisadi ədəbiyyatda və praktikada sahibkarlığın tədqiqi və idarə edilməsi aspektində işlər mövcuddur. Sahibkarlığın makro və mikro səviyyəli problemləri Azərbaycan təmsalında tədqiq olunub. Müasir milli iqtisadi ədəbiyyatda sahibkarlığın mahiyyəti Ə.Q.Əlirzayev, A.Ş.Şəkərəliyev, Ş.Ə.Səmədzadə, R.A.Quliyev, V.M.Niftullayev, Q.N.Manafov, R.A.Abbasova, C.İ.Mahmudov, P.Ə.Həsənova, N.H.Əhmədov, T.A.Abbasov, A.A.Rüstəmov, M.Ə.Cabbarzadə, C.Y.Qasimov, Ə.X.Cabbarov, M.T.İmanova, Ə.Ş.İmanov, A.B.Abbasov, A.H.Tağıyev, S.A.Fərzəliyev, V.R.Musayev, İ.F.Seyfullayev, F.H.Abbasov və başqalarının əsərlərində təhlil edilir. Qeyd etdiyimiz iqtisadçı alimlərin tədqiqatlarında sahibkarlıq fəaliyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri kimi müstəqillik (əmlak və təsərrüfat), sistemlilik, mənfəət əldə etmək (fəaliyyətin məqsədi kimi), risk, qanunilik (müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyat), müstəqil əmlak məsuliyyəti, fəaliyyətin innovativ xarakteri fərqləndirilir. *“Sahibkarlıq fəaliyyətinin innovativ xarakteri, onun mübahisəli və müzakirəyə ehtiyacı olan ən əsas xüsusiyyətlərindən biridir”*²

¹ Əliyev, H. Azərbaycanda iqtisadiyyatın və sosial sahənin yüksəlişi özəl sektorun inkişafından asılıdır // H.Əliyev. – Bakı: Nurlar, – 2002. – s. 29.

² Musayev, A.E. Sahibkarlıq fenomeninə iqtisadi və sosial aspektdən yanaşma // – Naxçıvan: “Naxçıvan” Universitetinin Elmi əsərləri, – 2023. №2(30), – s. 32.

Mövcud tədqiqatlarda və praktiki təcrübədə sahibkarlığın iqtisadi, sosial tənzimləmə metodları və mexanizmlərinə ayrı-ayrılıqda baxılıb, amma sahibkarlığın regional aspektləri və innovativ yanaşma mexanizmləri ilə tədqiqi kompleks və sistem baxımından tədqiq edilməyib. Bu baxımdan sahibkarlığa sosial-iqtisadi inkişaf mexanizmi, amili və siyasəti kimi baxılması yeni yanaşmadır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı sosial-iqtisadi münasibətlər sistemində sahibkarlıq fəaliyyətinin rolundan və strateji inkişaf istiqamətlərindən, regionun inkişafına sahibkarlığın təsirindən ibarətdir. Tədqiqat işinin əsas predmetini Naxçıvan Muxtar Respublikasında sahibkarlığın innovativ problemləri və innovativ sahibkarlığın əhəmiyyəti təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi müasir şəraitdə sahibkarlığın innovasiyalı inkişaf problemlərini tədqiq etmək və Naxçıvan MR-də onun əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdir. Məqsəd Naxçıvan MR-in inkişaf strategiyası ilə sahibkarlıq inkişaf strategiyası arasında tarazlı meylləri və təsirləri tənzimləməkdir.

Dissertasiyanın məqsədinə müvafiq aşağıdakı vəzifələrin nəzəri və praktiki həlli məqsəduyğun sayılmışdır:

- Sahibkarlığın sosial-iqtisadi rolunu kompleks, sistemli meyar və göstəricilərlə tədqiq etmək;
- Regional inkişaf kontekstində Naxçıvan MR-in inkişafında sahibkarlığın təsiri və rolunun, onun səmərəli təşkilinin dəyərləndirilməsi;
- Sahibkarlığın rəqabət mühiti şəraitində regional inkişafının əsas istiqamətlərinin əsaslandırılması;
- İnnovasiyalı sahibkarlığın xüsusiyyətlərini, maddi, maliyyə, təşkilati quruluşunu regionun təmsalında aydınlaşdırmaq;

- Sahibkarlığın innovativ amillərinin və Naxçıvan MR-in iqtisadi və sosial inkişafının strukturunun, eləcə də yeni formalarının dinamikasını proqnozlaşdırmaq;

- Naxçıvanın iqtisadi və sosial inkişafının təsirlərini nəzərə almaqla tranzit və sərhədyanı resursların səmərəli istifadə yollarını dəqiqləşdirmək;

- Naxçıvan MR-in resurs potensialının şaxələnməsi konsepsiyasına uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas konturunu və onun kompleks təşkili metodlarını vermək;

- Naxçıvanın ərazi və sahələr üzrə daxili istehlak bazarı və ixracat potensialının proqnozunu, hədəfləri və təşkilati quruluşunu əsaslandırmaq;

- Naxçıvanın sosial və iqtisadi inkişaf strategiyasına dair təşkilatı mexanizmlərin, o cümlədən subsidiya, güzəşt və dəstək proqramlarının nəzəri və metodoloji aspektlərini təhlil etməklə tövsiyyələr vermək;

- Naxçıvan MR-in sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında sahibkarlıq fəaliyyətlərinin səmərəli variantını, onun prioritet istiqamətlərini və tənzimlənməsi metodlarını təklif etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində regional meyarlar, xarici iqtisadi əlaqələr, beynəlxalq tranzit infrastruktur və sosial inkişaf kontekstində sistemli yanaşmaya yer verilməklə məntiqi ümumiləşdirmə, statistik təhlil, induksiya, deduksiya, müşahidə, müqayisə və təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Sahibkarlıq fəaliyyətinin kompleks və sistemli təsviri məsələləri, həmçinin onun reallaşması üçün zəruri mexanizmlərin aktuallığının nəzərə alınması;

- Sahibkarlığın sosial-iqtisadi inkişaf amili və sosial müdafiə üçün əsas strategiya kimi baxılması;

- Sahibkarlıq fəaliyyətinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında makroiqtisadi inkişaf üzrə təminatı, eyni zamanda dayanıqlı resurs və təşkilati mexanizm kimi tədqiqi;

- Naxçıvan Muxtar Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətində innovativ yanaşma metodlarının təşkili;

- Əhalinin rifahı və sosial müdafiəsi üçün əməkətutumlu sahələrin inkişafı və istehlak səbətinin müasir ərzaq və xidmət məhsulları ilə ödənilməsinin əsas istiqamətlərinin ortaya qoyulması;

- Muxtar Respublikada məskunlaşma və məşğulluğun ərazi səmərəsini yüksəltmək üçün planlaşma və proqnozlaşma, həmçinin məhsuldar qüvvələrin yerləşməsi sxemlərinin verilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakı cəhətlərlə müəyyənləşir:

- Sahibkarlıq regional inkişaf, tarazlı və balanslı meyllər kontekstində öyrənildiyindən həllini tapan problemlər tam yeni və müasirdir;

- Sahibkarlığa münasibətlər sistemi kimi baxılır, iqtisadiyyatın bu fəaliyyət sahəsi istehsal, bölgü və rifah sisteminə təsir gücünə malik prioritet amil kimi tədqiq edilir;

- İqtisadi inkişaf mexanizmi və sosial müdafiə metodu olaraq sahibkarlığın səmərə göstəriciləri və bu fəaliyyət modelində bazar tələbatına uyğun bacarıqlar və istehlak məhsulları xidmətləri inkişaf və tənzimləmə aspektləri baxımından tədqiq olunur;

- Sahibkarlığın məhz resurs potensialı zəminində inkişafı əsaslandırılır, perspektiv resurs bazasının təkrar istehsal və bölgüyə səmərəli təsiri aydınlaşdırılır və onun nəticələri qiymətləndirilir;

- Naxçıvanda sahibkarlığın fəaliyyət sahələri, cari və perspektiv inkişaf istiqamətlərinə uyğun transformasiya modeli verilir. Kənd təsərrüfatı, emal sənayesi və infrastruktur prioritet sahələr kimi gündəmə gətirilir;

- Sahibkarlığın xüsusi forması olan ev təsərrüfatı, özünəməşğulluq, ailə və icma təsərrüfatı, kollektiv və himayəçilik metodlarının Naxçıvanda stimullaşması yolları dəqiqləşdirilir;

- Naxçıvanda sahibkarlığın prioritet istiqaməti olaraq məskunlaşma, rifah və sosial inkişaf istiqamətlərinin ərazi və sahə quruluşu əsaslandırılır;

- Naxçıvan ərazisində nəqliyyat və xidmət sferasının inkişafının biznes mühiti üçün əlverişli şərait yaratmasını sübut edən təhlil və proqnoz modeli verilir. Bu məqsədlə tranzit potensialından istifadə yolları müəyyənləşir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti onun bir sıra kateqoriya və iqtisadi proseslərə müasir şəraitdə iqtisadi və sosial elmlərin tələbləri baxımından qiymət vermək və onun nəticələrini praktikada istifadə etməkdir. İşin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, sahibkarlığa sosial və iqtisadi artım hədəfləri baxımından yanaşılaraq onun hədəf və nəticələri qiymətləndirilmiş bu zəmində iqtisadiyyat elmi yeni müddəalarla zənginləşdirilmişdir.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti onunla müəyyənləşir ki, innovasiyalı iqtisadi inkişaf şəraitində Naxçıvan MR-in sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında sahibkarlığın təşkili və metodiki aspektlərini tərtib etmək və istifadə etmək qaydalarını formalaşdırır. Naxçıvan iqtisadiyyatının transformasiya modeli həyata keçirilərkən, onun yeni iqtisadi və mədəni əlaqələr sistemində rolu və perspektivi müəyyənləşdirilərkən dissertasiyadan istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Tədqiqatın aprobeasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın mövzusu 30 noyabr 2021-ci il tarixdə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi Şurasında (protokol №05) təsdiq olunmuş, 28 fevral 2022-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilməsi Şurası İctimai Elmlər üzrə Problem Şurasında (protokol №1) qeydiyyata alınmışdır. Dissertasiya işinin nəticələrinə dair 12 elmi

əsər (8 məqalə, 4 konfrans materialları) dərc olunmuşdur. “The role of entrepreneurship in ensuring regional development” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransda (Lviv, Ukrayna, 2023), “The effect of innovation on entrepreneurial activities: the case of Azerbaijan” mövzusunda “Current issues and prospects for the development of scientific research” beynəlxalq elmi konfransda (Orleans, Fransa, 2023), “Naxçıvan Muxtar Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyəti və innovasiya yönümlü inkişafına təsir edən amillər” mövzusunda V İqtisadiyyat və idarəetmə sahəsində tədqiqatçıların beynəlxalq elmi konfransında (Bakı, 2023), “İnnovativ sahibkarlığın inkişafı və mövcud tendensiyalar” mövzusunda “Davamlı inkişaf strategiyası: global trendlər, milli təcrübələr və yeni hədəflər” II beynəlxalq elmi konfransında (Mingəçevir, 2023) məruzələr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.

Dissertasiya işi Naxçıvan Dövlət Universitetinin “İqtisadiyyat və marketing” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş 9 səhifə – 10684 işarə, I fəsil 36 səhifə – 59614 işarə, II fəsil 43 səhifə – 57924 işarə, III fəsil 40 səhifə – 60067 işarə, nəticə və təkliflər 6 səhifə – 11455 işarədən, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinə 26 cədvəl, 13 şəkil daxildir.

Dissertasiya işinin mündəricatı

Giriş.

I fəsil. Sahibkarlığın inkişafının nəzəri-metodoloji əsasları.

1.1. Sahibkarlığın sosial-iqtisadi mahiyyəti və əsas vəzifələri.

1.2. Sahibkarlığın sosial-iqtisadi rolu və qiymətləndirilməsi.

1.3. Regional sahibkarlığın xüsusiyyətləri.

II fəsil. Naxçıvan Muxtar Respublikasında sahibkarlığın təhlili

və qiymətləndirilməsi.

2.1. Naxçıvan Muxtar Respublikasında sahibkarlığın təhlili və meylləri.

2.2. Sahibkarlığın məşğulluq və sosial inkişafa təsiri və qiymətləndirilməsi.

2.3. Sahibkarlığın bazar məhsullarına və xidmətlərinə təsiri.

III fəsil. Naxçıvanda sahibkarlığın innovativ inkişaf istiqamətləri.

3.1. Kiçik sahibkarlıqda innovativ metodlar və mexanizmlər.

3.2. Sahibkarlığın Naxçıvan Muxtar Respublikasında perspektiv istiqamətləri və təşkilatı-iqtisadi tədbirləri.

3.3. Sahibkarlığın inkişafında təşkilatı mexanizmlərin təkmilləşməsi.

Nəticə və təkliflər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi əsaslandırılmış, tədqiqat işinin obyektı və predmeti, məqsədi və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeasiyası və tətbiqi, yerinə yetirildiyi təşkilatın adı və struktur bölmələrin ayrılıqda həcmi öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin birinci fəslı “**Sahibkarlığın inkişafının nəzəri metodoloji əsasları**” adlanır. Bu fəsildə sahibkarlığın sosial-iqtisadi mahiyyəti və əsas vəzifələri müəyyənəşdirilir. Sahibkarlıq

fəaliyyəti təşkilati-iqtisadi struktur olmaqla müasir şəraitdə Azərbaycan iqtisadiyyatının makro səviyyəli artımının və ərazilərinin inkişafının səmərəli təşkilinin amilidir.

Bu fəsil sahibkarlığın iqtisadi və sosial mahiyyətini, vəzifələrini, rolunun qiymətləndirilməsini və regional sahibkarlığın xüsusiyyətlərini əhatə edir. Bu fəsildə sahibkarlığın region inkişafı modeli, əsas meyar və göstəriciləri nəzəri cəhətdən təhlil edilir.

Sahibkarlığın iqtisadi və sosial mənası onun fəaliyyət dairəsini, istehsal məhsulu və xidmətin istehlak xüsusiyyətlərini və onun sahə, ərazi strukturunu formalaşdırır. İstehsal və xidmət sferasında rəqabət, gəlirlilik və sosial prioritetlər həmin sahənin və regionun fəaliyyət dairəsini, inkişaf motivini və uyğun struktur elementlərini yaradır. *“Sosial inkişafın əsas meyarı olaraq sahibkarlıq rolu çoxşaxəli və proqmatik yoldur”*³. Sahibkarlıq zəruri və hədəf olmaqla regionun inkişafına təməl yaradır. Bu baxımdan ixtisaslaşma baş verir. Sahibkarlıq fəaliyyət mexanizmidir. Onun nəticələri daxili və xarici amillərin təsirləri ilə formalaşır. Ona görə də hər bir sahibkar hüquqi və təşkilatı qərar qəbul etmək xüsusiyyətləri ilə özünü biruzə verir. *“Sahibkarlar arasında məşğuliyyət sahələrinin, kapital qoyuluşlarının həcmi şəxsi keyfiyyətinə, bacarıqlarına, peşəkarlıq səviyyəsinə görə müxtəlif ola bilər”*⁴.

Sahibkarlıq özü liberal iqtisadi fəaliyyət olmaqla yanaşı, onun əlaqə formaları və öhdəlikləri müəyyən şəraitlər və prinsiplər üzərində qurulur. Bu prinsiplər aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirilir:

- gəlirlilik;
- əməlilik;
- sosial yönümlülük;
- əmək tutumluluq;

³ Əlirzayev, Ə.Q. İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri: təcrübə, meyllər və perspektiv istiqamətlər / Ə.Q.Əlirzayev – Bakı: Adiloğlu, – 2005. – s. 219

⁴ Qafarov, Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Monoqrafiya / Ş.S.Qafarov – Bakı: CBS polygraphic production, – 2005. – s. 129

- bazara yönəldilən çevik siyasət;
- dominantlıq.

Regionda sahibkarlıq mühiti yaradılan infrastruktur şəraiti və dövlətin himayəsi ilə göstərilən maliyyə-kredit, ipoteka və güzəştlər mexanizmi ilə tənzimlənir.

Naxçıvan MR-in sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə qiymətləndirilməsi mövcud vəziyyətə görə və perspektiv hədəflər şəraitində yeni layihələrə görə tədqiq və təhlil edilə bilər. Belə ki, resurslar baxımından Naxçıvan MR-də aşağıdakı sahibkarlıq növü xarakterikdir:

- Turizm sahəsi üzrə sağlamlıq və kənd turizminin inkişafı;
- Sənaye üzrə xalq istehlakı malları, ərzaq və emal sənayesi məhsulları, ət, süd emalı müəssisələri;
- Ev təsərrüfatları üzrə daxili bazarı ödəmək üçün kənd təsərrüfatı məhsulları, meyvə, tərəvəz və həmçinin heyvandarlıq üzrə sahibkarlıq formaları;
- Naxçıvanda özünəməşğulluq üzrə xalqa geyim əşyaları, ev təsərrüfatı üzrə sənət əşyaları və əmək alətləri;
- Tikinti sahəsi, o cümlədən təbii resurslardan istehsal olunan kərpiç, sement, kəc və keramik əşyalar;
- Naxçıvanda sənət üçün zəruri olan xidmətlər və təsərrüfatlara kömək edən səhiyyə, məsləhət və həmçinin təmir və bərpa xidmətləri müəssisələri;
- Yaşıl enerji istehsalı və ixracatı.

Yuxarıda göstərilən hər bir sahənin bazarı onun mütəşəkilliyini və onunla əlaqəli sahələrin kompleksliyini əhatə edir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı **“Naxçıvan Muxtar Respublikasında sahibkarlığın təhlili və qiymətləndirilməsi”** adlanır. Bu fəsilə Naxçıvan MR-də sahibkarlığın əsas istiqamətləri və meyllərinə, sahibkarlığın iqtisadi artıma və məşğulluğa təsirinin qiymətləndirilməsinə baxılır.

ÜDM artımı onun sahə quruluşunda baş verən mütərəqqi dəyişmələr, innovasiyalı texnologiyaların tətbiqi, həmçinin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin səmərəli inkişafı ilə izah olunur. Naxçıvanda sahibkarlığın bəzi sahələrdə ÜDM-də xüsusi çəkisi 85-

100% təşkil edir. 2022-ci ildə Naxçıvan MR-də adambaşına düşən ÜDM 2000-ci ildə 236,2 manatdan 6440,1 manata yüksəlmişdir. Bu artım Naxçıvanda özəlləşmənin hesabına baş vermişdir və özəl sektorun məhsul və xidmət istehsalında xüsusi çəkisinin artımı ilə izah olunur. ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun payı 2022-ci ildə 88% təşkil edib. Bir sıra sahələr bütövlükdə qeyri dövlət sektorunun inkişafı ilə bağlıdır. Naxçıvan MR-in ÜDM-in 50%-ə qədəri sənaye, tikinti və kənd təsərrüfatı hesabına yaradılır. Bu sahələrin xarakteri kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişlidir.

Cədvəl 1.
Ümumi daxili məhsulun sahə strukturu, faizlə

İllər Göstəricilər	2006	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Sənaye	10,8	18,3	28,7	27,8	27,6	27,4	27,6	27,6	27,1	25,7
Tikinti	12,0	19,0	21,7	20,7	19,9	19,6	19,3	19,3	19,1	18,0
Kənd təsərrüfatı	18,2	14,3	11,4	11,2	11,2	11,6	12,0	12,4	12,9	13,4
Nəqliyyat	5,1	2,5	1,7	1,8	1,7	1,7	1,7	1,5	1,6	1,7
İnformasiya və rabitə	2,0	2,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6
Topdan və pərakəndə ticarət, avto mobillərin təmiri	23,9	24,4	23,4	25,8	27,0	26,9	26,7	26,3	25,9	26,6
Yaşayışın təşkili və ictimai iasə	0,5	0,8	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,2	0,1	0,1
Sosial və digər xidmətlər	23,0	15,3	9,3	9,1	9,0	9,0	8,8	9,0	8,8	9,0
Məhsula və idxala xalis vergilər	4,5	2,9	1,7	1,5	1,5	1,7	1,8	2,2	2,9	3,9

Mənbə: Cədvəl Naxçıvan MR Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

<https://nstat.gov.az/storage/macros/March2025/SrAwhlbP0Kvdam9uC6Rv.xls>

Sahibkarlığın sahə quruluşu resursların mahiyyəti, onun ailə və kollektiv təsərrüfat üçün əlverişliliyi və bazarı ilə müəyyənəşir.

Xüsusi çəkisinə görə tikinti sektoru prioritet istiqamət hesab olunur. Bu rəqəm 2006-cı ildə 12,0 % olduğu halda, 2020-ci ildə 19,3%-ə qədər artmışdır. Bu sektorda fərdi sahibkarlıq daha xarakterikdir. Mənzil tikintisi kənd yerlərində öz prioritetliyini saxlayır.

Naxçıvan MR-də əhalinin gəlirləri fərdi təsərrüfatçılıq özünəməşğulluq və həmçinin hüquqi və fiziki iş olaraq muzzdlu əməyə görə verilən haqla ifadə olunur.

Cədvəl 2.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin gəlirlərinin dinamikası

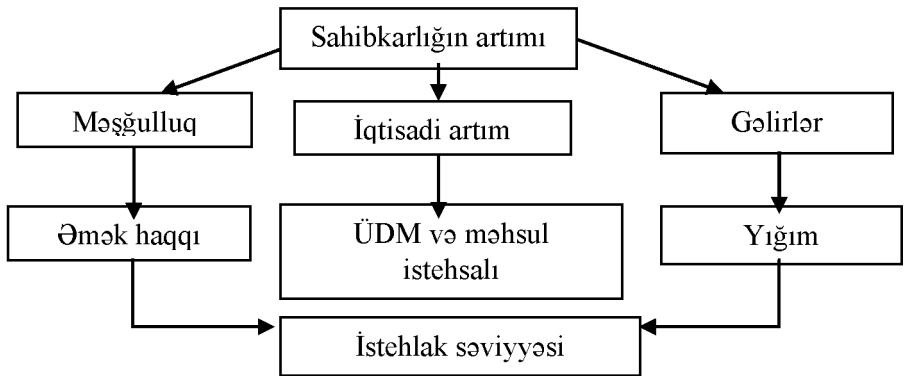
İllər	Gəlirlər		Əmək haqqı		Sahibkarlıq		Sosial müdafiə	
	ayda adambaşına, manatla	faizlə	ayda adambaşına, manatla	faizlə	ayda adambaşına, manatla	faizlə	ayda adambaşına, manatla	faizlə
2015	262,9	100	111,3	42,3	53,9	20,5	2,0	0,8
2016	279,3	100	126,1	45,2	50,0	17,9	2,2	0,8
2017	292,8	100	132,8	45,3	50,9	17,4	2,5	0,9
2018	303,5	100	140,9	46,4	53,6	17,7	2,8	0,9
2019	322,0	100	155,1	48,2	113,0	35,1	2,9	0,9
2020	310,7	100	148,9	47,9	103,9	33,4	2,2	0,7
2021	322,7	100	159,7	49,5	97,0	30,0	2,3	0,7
2022	342,2	100	168,8	49,3	100,7	29,4	3,8	1,1

Mənbə: Cədvəl ARDSK-nin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Əhali gəlirlərinin dinamikası artım tempi ilə müşahidə olunur. 2022-ci ildə 2015-ci ilə nisbətən əhali gəlirləri 30%-ə qədər artmışdır. Gəlirlərin tərkibində sahibkarlıq gəlirlərinin xüsusi çəkisi 29-35%-ə qədər təşkil edir. Əhalinin miqrasiyası ilə bağlı olaraq sosial müdafiə gəlirləri nisbətən az artmışdır.

Əhali gəlirlərinin dinamikası göstərir ki, artımla yanaşı, onun strukturunda dəyişmələr mövcuddur. Sahibkarlıq gəlirlərinin əsas istiqamətləri ev təsərrüfatı, özünəməşğulluq və ticarətdir. Sosial inkişaf meyli Naxçıvanda xüsusi model olaraq tətbiq edilir. Bu daha çox sosial məqsədləri və tələbatı ödəmək üçün daxili imkanlar hesabına və xarici resursları cəlb etməklə tətbiq edilir.

Sahibkarlığın sosial dəyərləri iqtisadi artıma təsiri, iş yerlərinin artımı və hər bir işçinin əmək haqqının artımı nəzərə alınmaqla istehlak səviyyəsinin və struktur dəyişmələrin ardıcılığı, həmçinin multipikasiya səmərəsi ilə ifadə olunur. Xüsusi istehsal ailə gəlirlərinin formalaşmasında aparıcı rol oynayır.

Şəkil:1. Sahibkarlığın sosial və məşğulluq səviyyəsinin təsirinin modelləşməsi.

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Naxçıvan MR-də əmək haqqının dinamikası bir sıra amillərlə bağlıdır və perspektiv məqsədləri əhatə edir. Onun differensiasiyası məhsuldarlıq və əmək resurslarının təklifi ilə formalaşır. Naxçıvanın aktiv olmayan əmək ehtiyatları nisbətən yüksəkdir. Bu da miqrasiyanı gücləndirir. Əmək haqqının differensiasiyası sahələrarası və sahədaxili amillər və bazar tələbinə uyğun əmtəə, xidmət istehsalının xərcləri və gəlirləri ilə əlaqəlidir.

$$dif^s = \frac{\partial H^s}{\partial H^R} \quad (1)$$

$$dif^{s.d} = \frac{\partial H_i}{\partial H_{orta}} \quad (2)$$

Burada,

dif^s – sahə differensasiyası,

∂H^S – əmək haqqının orta səviyyəsi,

∂H^R – respublika üzrə orta əmək haqqı səviyyəsi,

$dif^{s.d}$ – sahədaxili differensasiya,

∂H_i – əmək haqqı səviyyəsi,

∂H_{orta} – sahə orta əməkhaqqı səviyyəsi.

Naxçıvanda sahibkarlığın mühüm istiqaməti xidmət və infrastruktur sahəsidir. Belə ki, özünəməşğulluq, fərdi sahibkarlıq və infrastruktur obyektlərinin artım tempi, sahibkarlığa şərait yaradır. Bu istiqamətdə Naxçıvanda aşağıdakı sahələr prioritet rol oynayır:

- Nəqliyyat-logistika xidməti və uyğun təşkilati quruluş;
- Özünəməşğulluq və fərdi xidmət sferası, o cümlədən kənd və şəhərlərdə ev təsərrüfatı və şəxsi məişət xidmətlərinin artması;
- Turizm xidməti və aqroturizm, etnik turizm və təbii-coğrafi şəraitin səmərəli olması;
- Naxçıvanda əhalinin şəxsi və ailə istehlak səviyyəsi, maddi və mənəvi tələbatını təmin etmək üçün pullu xidmət və fiziki şəxs kimi sahibkarlıq sferasının genişlənməsi;
- Perspektiv layihələrə əsasən Naxçıvan ərazisinin dünya əhəmiyyətli tranzit ərazi kimi istifadə olunması hesabına beynəlxalq investisiyaların və müştərək müəssisələrin artması proqnozu;
- Naxçıvanda xüsusi növ sahibkarlıq forması olan azad iqtisadi zonaların, sərəhəyanı ticarət və loqistik mərkəzlərin yaradılmasının, yeni iş yerlərinin açılmasında mühüm amilə çevrilməsi;
- Naxçıvan dövlət idarəetmə strukturlarının artmasının ərazidə məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə müsbət təsiri.

Dissertasiyanın üçüncü fəslində **“Naxçıvanda sahibkarlığın innovativ inkişaf istiqamətləri”** tədqiq olunur. Bu fəsildə sahibkarlığın innovativ metodları, təşkilati iqtisadi idarəetmədə innovativ yanaşma və Naxçıvanda xidmət sferasının innovativ tənzimləmə mexanizmləri praqmatik olaraq əsaslandırılır.

Sahibkarlıq iqtisadi münasibətlərdə ona qeyri-adi innovasiya yanaşmaları və həlləri daxil etməklə xüsusi yer tutur. Bundan başqa, kiçik və orta biznes əhalinin əksər hissəsinin məşğulluğunun təmin edilməsini və əməyin istifadə sferasını genişləndirir, stimullaşdırır, işçilərin yaradıcı potensialının tam reallaşmasına yardımçı olur. Statistik göstəricilərə görə, kiçik və orta biznes Azərbaycan iqtisadiyyatında əsas yer tutur.⁵

Kiçik sahibkarlıqda vəzifələr və təsirlər aşağıdakı təsnifatla qruplaşdırıla bilər:

- makro dəstək və vəzifələr;
- makro səviyyəli vəzifə və mexanizmlər;
- fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti;
- dövlətin dəstək proqramları.

Kiçik sahibkarlığın bir sıra üstünlükləri və tələbləri mövcuddur. Bu tələblər şərait yaratmaq və tənzimləmə siyasəti ilə reallaşır. İlkin anda kiçik sahibkarlıq daxili tələbat və məşğulluq meyarına uyğun təşkil olunmalıdır.

Kiçik sahibkarlıqda innovativ metodlar sahə və funksional təsnifatına görə ixtisaslaşır. Gərəkli istiqamətləri aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

- məhsul növü və onun tələbatı görə ixtisaslaşması və aparıcı fəaliyyət kimi rayonlarda və yaşayış yerlərində xüsusi çəkisi;
- məhsul və xidmətin növünə görə sahibkarların paylanması və dəyişmə tendensiyləri;
- bəzi məhsul və xidmətlər üzrə kənd, şəhər və fəaliyyətin qruplaşması və ərazi planlaşmasında istifadəsi;
- prioritet istiqamət olaraq iqtisadi göstəricilərə görə qiymətləndirmə.

Naxçıvan MR-də sahibkarlıqda qalıcı və ixraca söykənən mühit vardır. Qalıcılıq onun əhalisinin öz məhsul və xidmətinə olan ehtiyacıdır. Bu növ sahibkarlıq innovativ müdaxilə, peşəkarlıq və

⁵ Tahirzadə N.Z., Allahverdiyeva M.A. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta biznesin inkişaf xüsusiyyətləri // – Bakı: Kooperasiya Universitetinin “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnalı, – 2023. №4(71), – s. 146-152

maliyyə müdaxiləsi baxımından xeyli problemlərlə üzləşir. Bu problemlər ümumi və Naxçıvana məxsus xüsusiyyətlər kəsb edir:

- Kənd əhalisinin sahibkarlıqda stimullaşması üçün onların məhsul və xidmət bazarına təminat vermək;

- Hər bir region və ərazidə kənd əhalisi və kiçik sahibkarlığa uyğun dövlət müəssisələri yaratmaq;

- Kənd sahibkarlığının sığorta, vergi və maliyyə imkanlarına uzunmüddətli təminat vermək;

- Texniki, texnoloji və təşkilati məqsədlər üçün xüsusi şirkətlər və müdaxilə üçün sahibkarların marağına uyğun proqramlar tətbiq etmək;

- Naxçıvanın beynəlxalq əlaqələrinin dərinləşməsi, şimal-cənub, şərq-qərb iqtisadi əlaqələri sistemində daha yeni təsərrüfat və mədəni əlaqələrin yaranması;

- Respublikada baş verən perspektiv meyllər və keyfiyyət dəyişmələrinə uyğun olaraq regionda daxili imkanları nəzərə almaqla və sosial inkişaf normalarına uyğun planlaşma və idarəetmə metodları tətbiq etmək;

- İnnovativ meyllər və dəyişmələrin region sahibkarlığında reallaşması məqsədilə uyğun şərait və mühitin yaradılması üçün dünya təcrübəsi və respublika reallıqlarını tətbiq etmək.

Naxçıvanda sahibkarlığın əsas istiqamətləri məqsədlər və hədəflərə uyğun islahatlar proqramları ilə proqnozlaşdırıla bilər. Bu zəmində real iqtisadi vəziyyəti qiymətləndirmək mümkündür və aktiv islahatlar sintezində perspektiv inkişafı aşağıdakı kimi əsaslandırmaq olar:

- Birincisi, Naxçıvanın inkişaf dinamikasını respublika səviyyəli göstəricilərə uyğun inkişaf etdirmək və bəzi göstəricilər üzrə onun fəaliyyətində prioritetlər təmin etmək;

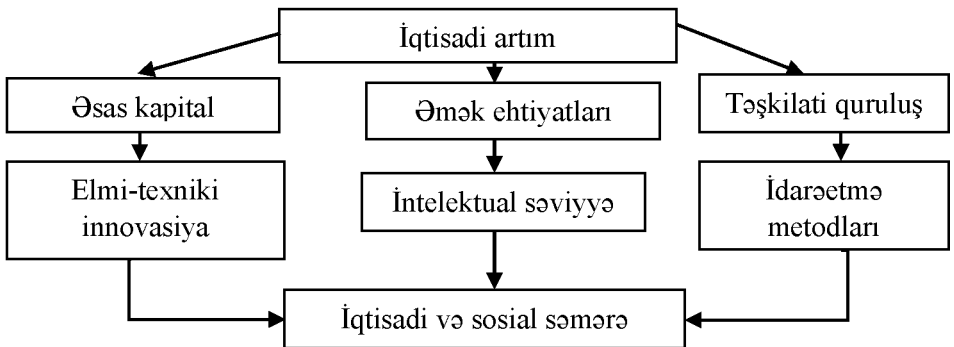
- İkincisi, Naxçıvan MR-də resursların iqtisadiyyatını və iqtisadi-sosial rolunu qiymətləndirməklə resurslara əsaslanan və əhalinin məşğulluq səviyyəsini artıran əmək və xidmət fəaliyyətinə üstünlük vermək;

- Üçüncüsü, Naxçıvanın resurs potensialı olan geoiqtisadi tranzit imkanlarını genişləndirməklə maksimal inkişafı təmin etmək;

- Dördüncü, Naxçıvanda xüsusi xidmət zonaları olan turizmi inkişaf etdirmək.

Innovativ layihələrə görə sahibkarlıq özü rəqabətə davamlılıq tələb edən fəaliyyət dairəsidir. Təbii ki, mövcud şəraitin hamı üçün əlçatan olması hüquqi əsaslarla tənzimlənir. Bir sıra tələblər qarşısında hər bir sahibkar məsuliyyət daşıyır. Naxçıvanda sahibkarlıq növünə görə ixtisaslaşma və paylaşma qanunauyğunluğu mövcuddur. Belə ki, heyvandarlıq məhsullarının satışı və emalı üçün təsərrüfat riskləri daha səmərəli layihələr tələb edir. Dağ və aranda sahibkarlıq yerli resurslardan asılıdır. Sahibkarlığın innovativ əsasları bazar tələbi, davamlı inkişaf və rifah hədəfləri üzərində qurulur. Bu məqsədlər üçün maliyyə, texniki tədbirlər və ağıllı qərar layihələri əsas rol oynayır. Hər bir layihənin iqtisadi əsasları və əlçatan dəstək imkanları mövcud olmalıdır. Fikrimizcə, Naxçıvan MR-də aşağıdakı tədbirlər əsas rol oynayır:

- Subsidiya sistemi;
- Sığorta sistemi;
- Ticarət və təchizat sistemi;
- Stimullar və muzzdlə əmək haqqı sistemi;
- Təhlükəsizlik sistemi.

Şəkil 2. İnnovativ sistem və sahibkarların fəallığı

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunub

Şəkil 2-dən göründüyü kimi, əsas kapital, əmək ehtiyatları və təşkilati quruluş sahibkarlığın inkişafının əsasıdır. Sahibkarlıq şəraitində elmi-texniki və təşkilati amilləri birləşdirməklə sahibkar əməyinin səmərəsi qiymətləndirilir. Hər bir sahibkar əməyi onun iqtisadi və təkrar istehsal nəticəsi ilə qiymətləndirilir. Kompleks və sistemli təhlil metoduna əsaslanaraq deyə bilərik ki, sahibkarlığın nəticəsi olaraq respublika, region və məkan inkişafı indeksi əsas fəaliyyət mexanizmi kimi qəbul edilir.

Naxçıvan MR-in ərazi quruluşu və tranzit ölkə olması onun potensialı kimi beynəlxalq əlaqələr, yükdaşıma, logistika, əhali və sosial infrastruktur layihələri üçün əhəmiyyətlidir. Bölgə daha çox İran və Türkiyə, Şərq-Qərb nəqliyyat və logistika xidmətləri üçün istifadə olunmaqla sosial tələbatı ödəməyə imkan verir. Beynəlxalq əlaqələrin formaları Naxçıvan şəraitində geniş spektr təşkil edir. Naxçıvana ixrac və idxal əməliyyatları geniş mal təklifinə və xidmət sferasına görə ixtisaslaşır. Naxçıvan ərazisində investisiya mənbələri olaraq İran, Türkiyə və Azərbaycan iş adamlarının kapital qoyuluşları perspektiv iqtisadi səylərin mühüm istiqamətidir. İqtisadi zonalar, ticarət mərkəzləri və birgə müəssisə formaları geniş spektrdə özünü doğrulda bilər.

Naxçıvanın meyvə-tərəvəz bazarı və idxal olunan kənd təsərrüfatı resursları mühüm istiqamətlərdir. İran və Azərbaycan arasında olan oxşar əmək, resurs və əhali yaxınlığı bir sıra sahələrin prioritet olmasına səbəb olur. Kiçik sahibkarlıq üçün texnika, avadanlıq və kimyəvi maddələr, yem və gübrə idxalı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Investisiya layihələrinin səmərəli təşkili üçün dövlətlərarası əlaqələr və fəaliyyətlər dairəsi diqqətdə saxlanılmalı, Naxçıvanın ixracat potensialı artırılmalı və daha çox istehsal xarakterli idxalın stimullaşması problemləri həll olunmalıdır.

Naxçıvan MR-də Türkiyə Respublikasına kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı və əmək resurslarının Türkiyə Cumhuriyyəti ərazisində məşğulluğu üçün əlaqələr genişlənə bilər. Naxçıvan enerji resursları istehsal etməklə, alternativ enerji resurslarının Türkiyə və İrana ixracını artırmaqla, Naxçıvan MR-də sahibkarlıq növü olaraq

kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı, emal sənayesi, alternativ su və enerji mənbələri və bunlara uyğun infrastruktur layihələri perspektiv istiqamətlərdir. Naxçıvanda mineral su istehsalı ilə yanaşı, onun infrastrukturunu olan qaz və şüşə qablar istehsalı, daşıma və logistika mərkəzləri, uyğun xidmət sferası iqtisadi və sosial tutumuna görə səmərəli fəaliyyətdir.

Naxçıvanda xidmət sferası prioritet istiqamət olaraq yer tutur. Xidmət növləri üzrə aşağıdakı sahələrin inkişafı zəruridir:

- Nəqliyyat və logistika xidməti;
- Turizm xidməti və turizm infrastrukturuna xidmət;
- Xidmət və qida sənayesinin genişlənməsi;
- Ev təsərrüfatına xidmət edən hüquqi şəxs kimi sahibkarlıq

formaları;

- Dövlət müəssisəsi olaraq əhaliyə xidmət göstərən təhsil, səhiyyə və mədəni xidmətlər;

- Maliyyə, sığorta və sosial müdafiə xidmətləri;

- Tikinti - təmir və kommunal xidmətlərin təşkili və istifadəsi üçün yaradılan hüquqi və fiziki şəxslər;

- Əhəlinin xüsusi mülkiyyətində olan texnologiyalara xidmət, texniki imkanların təzələnməsi və tətbiqi sahələri.

Xidmət istehlakı bazarı perspektiv dövrdə daha çox xarici vətəndaşlara xidmət və istehlak bazarını təkmilləşdirən istiqamətlər üzrə intensivləşə bilər. Bu məqsədlər üçün infrastruktur sahələri, dəmir yolu, avtomobil yolları, ictimai iaşə xidmətləri və həmçinin otel təsərrüfatı geniş yayılmalıdır. Naxçıvanda fərdi ev təsərrüfatı, mənzil təminatı əhəli artımına nisbətdə daha geniş yayılıb. Hər bir evin bir neçə mənzil ehtiyatları mövcuddur ki, bu da yeni gəlir mənbəyi rolunu oynayır. Daha çox turizm xidmətləri üzrə daxili turizm, etnik turizm üçün əlverişli sahədir. Naxçıvanda mineral su ehtiyatları, duz mədənləri və təbii-coğrafi şərait müalicə-sağlamlıq və ekoloji turizmin inkişafına şərait yaradır.

Naxçıvanda alternativ enerji mənbələri iqtisadi cəhətdən səmərəli və daxili tələbatı, ixracatı artırmaq üçün əhəmiyyətli sahibkarlıq obyektləridir. Bu məqsədlə, qeyd edilən sahələrə dövlət kreditləri, maliyyəsi ayırmaq və uzunmüddətli ipoteka krediti təşkil

etməklə ölkə iqtisadiyyatına təkan vermək olar. Naxçıvanda mineral su zavodlarını və istehsal güclərini artırmaq lazımdır. Kənd təsərrüfatının emal sənayesini artırmaq, onun ev təsərrüfatı sistemində dərinləşməsi və şaxələnməsi həm məşğulluq, həm də potensialın innovativ proseslərlə əlaqəsini təmin edir.

Innovativ yanaşma metodları olaraq sahibkarlığın əlverişli variantları qlobal, lokal və sosial üstünlüklər tələbi ilə müəyyənləşir. Qlobal sahibkarlıq marağı lokal təşəbbüslər və fərdi uğurlarla tarazlaşdıqda sinergetik səmərə əldə edilir.

$$\int_{min}^{max} f(lx) \rightarrow max \quad (3)$$

Sinergetik səmərə olaraq bütün resurs və təşkilati formaların alternativ qərar qəbulunun milli səmərəsi multipikasiya effekti kimi qiymətləndirilir. Son nəticə olaraq sosial inkişaf və əhali rifahında əldə olunan səmərə hesablanır.

Naxçıvan MR-in özünəməxsus şəraiti, coğrafi və ekoloji mühiti sahibkarlıq fəaliyyəti üçün real iqtisadi vəziyyəti əhatə edir. Regionda prioritetlər təşkilati-metodiki yanaşmanın və konkret islahatların mexanizmi olaraq qəbul edilir. Bəzi prioritetlər variantlı olmaqla nəticələri ilə interpretasiya olunur. Onun təsviri modeli olaraq nəticələri ilə qiymətləndirilir. Məhz bu baxımdan ilkin dövrdə prioritetlər normativ-hüquqi hal kimi dəyərləndirilir. Fikrimizcə, aşağıdakı prioritetlər olmalıdır:

- əhəlinin rifahının yüksəldilməsi və yoxsulluğun azaldılması;
- Naxçıvanın iqtisadi potensialının artıma təsiri və məşğulluğun artırılması;
- resursların istifadəsində səmərəli təsərrüfat formaları;
- kənd təsərrüfatı istehsalının yüksəldilməsi və onunla bağlı sahələrin kompleks inkişafının, tarazlı və dinamik meyillərinin tənzimlənməsi;
- əhəlinin məşğulluğu və təsərrüfat formalarının, innovativ və rəqabət qabiliyyətli inkişaf şəraitinin təşkili;

- regionda daha çox potensialın ixracat yönümlü sahələrə yönəldilməsi üçün dövlətin himayəçilik subsidiyalaşma və güzəştli maliyyə-kredit mexanizmlərinin tətbiqi;

- regionun sosial infrastruktur obyektlərinin innovasiyalı və müasir səviyyəyə uyğun xidmət göstərilməsinə şərait yaradılması.

Təbii ki, bu tədbirlərin reallaşması üçün qanunvericilik bazası, icra mexanizmləri və nəticələrin qiymətləndirilməsinin metodoloji əsasları və prinsipləri işlənib hazırlanmalıdır. Bir sıra makrosəviyyəli tədbirlər təşkilati amil olaraq bütün regionlara və əhaliyə şamil edilir. Amma blokada şəraitində qalmış Naxçıvanda rifah, məşğulluq, məskunlaşma və sosial tərəqqi göstəricilərini respublika səviyyəsinə yüksəldilmək üçün xüsusi mexanizmlər həyata keçirilməlidir.

Zəngəzur dəhlizinin istifadəsi Naxçıvanın iqtisadi və sosial həyatında yeni imkanların və güclərin istifadəsinə səbəb ola bilər. Naxçıvan MR-in iqtisadi və sosial potensialının xarici dövlətlər və sahibkarlar tərəfindən istifadəsi əlavə gəlir gətirəcək, Naxçıvanda idxal xərclərinin azalması, qiymət mexanizminə təsir edəcək. Naxçıvanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası respublika strategiyası əsasında formalaşır, öz növbəsində respublikaya təsir edir. Uzunmüddətli strateji məqsəd olaraq Naxçıvanın iqtisadi potensialını artırmaqla onun ümumi respublika inkişafına təsiri normativ baza kimi planlaşdırılır.

Mürəkkəb funksional asılılıq olaraq Naxçıvanın sosial səmərəsinin güclü tərəflərini daha da stimullaşdırmaq olar. Bu amillərə aşağıdakılar daxildir:

- iqtisadi artımın tələbata uyğunluğu;
- məskunlaşma və əhali artımını stimullaşdırmaq;
- əmək haqqı və sosial müdafiə sistemini təkmilləşdirmək;
- sosial ədaləti və əşkarlığı təmin etmək;
- sahibkarlığın regiona xas olan sahələrini genişləndirmək;
- ixracat potensialını daha da artırmaqla yeni texnoloji və istehlak məhsulları ixrac etmək;
- dövlət proteksionizm siyasətini yeni prinsiplər üzərində qurmaq;
- sahibkarlığa şərait və stimullar yaratmaq.

Bu və digər aspektlər dövlət siyasətinin reallaşması və onun yeni mexanizmini formalaşdırır. Dövlət siyasəti qlobal və regional baxımdan ümumi iqtisadi artım və sosial inkişaf məqsədlərinin həyata keçirilməsinə hesablanır. Qanunvericilik bazası, resursların bölgüsü və istifadəsi ümumi və xüsusi maraqlara uyğun olaraq tarazlaşdırılır. Məhz dayanıqlı inkişaf hər bir funksional səviyyədə tarazlı meyllərin və struktur islahatların reallaşması ilə mümkün olmalıdır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsir edən amillərin təsirini qiymətləndirmək və təsir gücünü tənzimləmək mühüm şərtidir. Xətti və üstlü funksional təsirlərlə ifadənin qiymətləndirilməsi hər bir amilin təsir gücü ilə müəyyənləşdirilir.

$$Y = A^{\alpha} B^{\beta} C^{\xi} \quad (4)$$

Burada:

Y – gözlənilən nəticə,

A – maddi amillər,

B – insan amili,

C – təşkilati amil,

α, β, ξ – elastiklik əmsalıdır.

Təşkilati məqam olaraq regional inkişafın perspektiv amilləri və struktur dəyişmələri qiymətləndirilməlidir. Bu məqsədlə, makrosəviyyələrin regional təzahürü və təməli proqnozlaşdırılır. Təşkilati amillər sırasına Naxçıvanda kadr potensialı və onlardan səmərəli istifadəsi də daxildir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqatlar deməyə əsas verir ki, Naxçıvanda bölgənin tarixi-coğrafi şəraitinə uyğunluqla sahibkarlığın inkişaf dinamikası modernləşmə meyarları nəzərə alınmaqla özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir.

Sahibkarlığın sosial-iqtisadi rolunu bir sıra göstəricilər və nəticələr ilə təhlil etmək olar. İlkin növbədə onun iqtisadi rolu, istehsal həcmi və onun bazar tələbinə uyğun təşkilinə vahid

mexanizm kimi baxmaq olar. Sahibkarlığa bazar və istehlak sferasına təsir edən, onları idarə edən amil kimi yanaşılmalıdır. Sahibkarlığın rifah aspekti əhalinin məşğulluğu, gəlirləri və istehlakı amili kimi qiymətləndirilir. Bu sahənin Naxçıvan MR-in sosial-iqtisadi inkişafında əsas amil olması inkaredilməz faktdır.

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı regionlarda iqtisadiyyatın kompleks yenidən qurulmasında mühüm rol oynayır və bölgələrdə sosial mühitinin təkmilləşməsinə şərait yaradır. Kiçik sahibkarlıq region mühiti üçün daha sərfəlidir. Bu məqsədlə Naxçıvan mühiti üçün ev təsərrüfatı və özünəməşğulluq sferasının inkişafı daim diqqətdə saxlanılmalıdır.

Naxçıvanda sahibkarlığın qlobal dünya iqtisadiyyatın meyarlarına uyğun inkişafı respublika iqtisadiyyatının prinsipləri və Şərq-Qərb loqistika mərkəzinin imkanları nəzərə alınmadan mümkün deyil. Hesab edilir ki, Zəngəzur dəhlizinin açılması Naxçıvan MR-in integrasiya sistemində aparıcı rol oynayacaq.

Naxçıvanın İpək yolu üzərində olması, Şərq-Qərb, Şimal-Cənub kommunikasiyası, tranzit əlaqələr üçün geniş imkanların mövcudluğu, beynəlxalq əlaqələrin üfuku və şaquli istiqamətlərdə şaxələnməsi, iqtisadi proqramların tətbiqi gəlirlərinin artmasına müsbət təsir göstərir.

Sahibkarlığa dəstək proqramları istehsal və sahə quruluşuna görə ixtisaslaşır. Ona görə də sahibkarlıq prioritetləri müxtəlif meyar və göstəricilərlə qiymətləndirilməlidir.

Sahibkarlığa dəstək proqramlarında mexanizmlər aşağıdakılardır:

- a) maliyyə dəstəyi;
- b) vergi güzəştləri;
- c) kredit formaları;
- d) fondlar yolu ilə ünvanlı dəstək proqramları;

e) istehsal və xidmət növündən asılı olaraq prioritetlər üzrə planlaşma və idarəetmənin təkmilləşməsi.

Sahibkarlığa kömək məqsədi ilə dövlətin dəstəyi daha geniş və dünya bazarına çıxmaq üçün zəruri olan vasitələr ilə baş verməlidir. Bunun əsas istiqamətləri aşağıdakılar olmalıdır:

- məhsulun tədarükü və onun bazara çıxarılmasına yardım;
- istehsal və xidmətin idxal resursları və məhsulları ilə səmərəli təşkili;

- maliyyə dəstəyi, güzəştli vergi, kreditlər və həmçinin subsidiya formaları və onların səmərəli istiqamətlərdə tətbiqi;

- planlaşma, elmi əsaslarla metodiki və məsləhət köməkləri.

Naxçıvanda əhalinin sosial müdafiəsi sahibkarlığın inkişafı üçün mühüm şərtidir. Bu proses ilk növbədə özünəməşğulluq və özünü maliyyələşmə metodlarının tətbiqi və ev təsərrüfatlarına yaradılan imkanlarla genişlənir.

Regionda sahibkarlıqla bağlı dövlət prinsiplərinin və öhdəliklərinin təkmilləşdirilməsi, subsidiya, vergi, güzəştli kredit mexanizmlərinin asanlaşdırılması ərazi və xidmət üçün differensial prinsiplərin tətbiqinə imkan yaradır. Naxçıvanda taxılçılıq, bostançılıq və heyvandarlıq özünün məhsuldarlığı və səmərəsi ilə xeyli sərfəlidir. Bu baxımdan subsidiya sistemi iqtisadi artımda və əhalinin tələbatının ödənilməsində öz səmərəsini göstərir.

Sahibkarlığa dinamik proses kimi baxılmalıdır. Onun forma və məzmununda strateji idarəetmə mexanizmləri və təşkilati quruluş modifikasiyası aşağıdakılardır:

- məqsədli proqram yanaşma, proqram, hədəf və resurs təminatı sistemi;

- normativ-hüquqi baza və hər bir resursun təkrar potensialı üçün bölgü və istifadə mexanizmlərinin təkmilləşməsi;

- kadr potensialının perspektiv təkmilləşməsi və istifadəsi stimullarının genişlənməsi;

- kənd əhalisinin məskunlaşması və miqrasiyasının qarşısını almaq üçün proteksionizm siyasətinin təkmilləşməsi.

Sahibkarlığın inkişafının tənzimləmə obyektı olaraq şəraiti, tənzimləmə mexanizmləri və onların region təsviri model olaraq daima təkmilləşir. Bu məqsədlə aşağıdakı təklifləri vermək olar:

- Sahibkarlıqda azad rəqabət, antiinhisar və stimullar sistemi tətbiq edilməlidir;

- Sahibkarlığa kömək məqsədi ilə daxili və xarici resurslar hesabına fondlar yaradılmalıdır. Bu fondların hüquqi şəxs kimi mülkiyyət formaları, təşkilati quruluşu tarazlı və səmərəli variantlarla daim diqqətdə saxlanılmalıdır;

- Naxçıvan MR-in perspektiv inkişaf strategiyası Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinə uyğun təşkil edilməli və bu məqamda Naxçıvanın əhalisinin sosial inkişafı və məskunlaşması tədbirləri daima təkmilləşdirilməlidir;

- Naxçıvanın mədəni və milli xüsusiyyətlərini saxlamaqla dünyəvilik prinsipləri əsasında təşkili, xidmət sferasını və məişət sferasını inkişaf etdirmək prioritetləri saxlanmalıdır;

- Naxçıvanda tətbiq edilən kollektiv təsərrüfat və həmrəylik prinsipinə uyğun ictimai xidmət ənənəsi saxlanmaqla, onun tarixi ənənələri inkişaf etdirilməlidir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı nəşrlərində öz əksini tapmışdır:

1. Musayev A.E. Regional inkişaf problemlərinin həllində innovativ yanaşmanın əsas xüsusiyyətləri // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının “İqtisadi artım və ictimai rifah jurnalı”, – 2022. №4, – s. 89-96

2. Musayev A.E. The role of entrepreneurship in ensuring regional development // Реформування міжнародних економічних

відносин і світового господарства в сучасних умовах, – Львів-Торунь: Liha-Pres, – 2023, – p. 57-60

3. Musayev A.E. The effect of innovation on entrepreneurial activities: the case of Azerbaijan // Current issues and prospects for the development of scientific research, – Orleans. France: InterConf, - April, – 2023, – p.10-18.

4. Musayev A.E. The influence of entrepreneurial activity on economic development of country // – Kiev: Інвестиції: практика та досвід – 2023. №9, – p. 104-108

5. Musayev A.E. Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi inkişafının əsas xüsusiyyətləri // – Naxçıvan: “Naxçıvan” Universitetinin Elmi əsərləri, – 2023. №1(29), – s. 31-38

6. Musayev A.E. Naxçıvan Muxtar Respublikasında sahibkarlığın formalaşması və inkişafının regional xüsusiyyətləri // – Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. İctimai elmlər seriyası, – 2023. №2(123), – s. 140-148

7. Musayev A.E. Naxçıvan Muxtar Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyəti və innovasiya yönümlü inkişafına təsir edən amillər // V. İqtisadiyyat və idarəetmə sahəsində tədqiqatçıların beynəlxalq elmi konfransı, – Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, – 2023, – s. 1915-1926

8. Musayev A.E. Sahibkarlıq fenomeninə iqtisadi və sosial aspektdən yanaşma // – Naxçıvan: “Naxçıvan” Universitetinin Elmi əsərləri, – 2023. №2(30), – s. 27-34

9. Musayev A.E. İnnovativ fəaliyyət sahibkarlığın başlıca inkişaf istiqamətlərindən biri kimi // – Bakı: Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnalı, – 2023. №4(71), – s. 133-139

10. Musayev A.E. İnnovativ sahibkarlığın inkişafı və mövcud tendensiya // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 100-cü ildönümünə həsr olunmuş

“Davamlı inkişaf strategiyası: global trendlər, milli təcrübələr və yeni hədəflər” mövzusunda II Beynəlxalq elmi konfransı, – Mingəçevir: Mingəçevir Dövlət Universiteti, – 8-9 dekabr 2023, – s. 292-294

11. Musayev A.E. Малое предпринимательство и инновации в малом предпринимательстве в Азербайджане // – Нижневартовск: Бюллетень науки и практики, – 2024, Том 10, №3, – с. 461-465

12. Musayev A.E. Зеленое предпринимательство и аспекты его развития // – Rusiya: Russian Economic Bulletin, – 2024, Том 7, №4, – с. 403-411

Dissertasiyanın müdafiəsi 26 may 2025-ci il tarixində saat 1400 Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 4.24 Birdəfəlik dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Azərbaycan Respublikası, Naxçıvan Muxtar Respublikası, Naxçıvan şəhəri, Universitet şəhərçiyi, AZ7012, Naxçıvan Dövlət Universitetinin əsas binası, I mərtəbə.

Dissertasiya ilə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Naxçıvan Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 25 aprel 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 24.04.2025
Kağızın formatı: 60x90 1/16
Həcm: 38100 işarə
Tiraj: 100